

M. Lezsák Gabriella

„Ott békültem ki magammal és a sorssal...”

László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában¹

László Gyula (1910–1998), „*a legismertebb és legnagyobb hatású magyar régész*”² 1940 ősztől, a II. bécsi döntés után visszacsatolt Észak-Erdély területén, a Szamos-parti Kolozsváron élt és dolgozott. Életének legmeghatározóbb kilenc évét töltötte el a „kincses” városban: 1949-ig tanított a Magyar Királyi Ferenc József, 1945-től a Bolyai Tudományegyetem bölcsészettudományi karán, és egyúttal munkatársa volt a Teleki Pál miniszterelnök által 1940-ben létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetnek (ETI). Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter által megerősített kinevezését egykori főnökének, Zichy Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának és Kelemen Lajos kolozsvári történész-levéltárosnak köszönhette.³ A fiatal tudós Kolozsvárra települése tulajdonképpen repatriálásnak számított, hiszen az 1940-ben 30. életévét betöltő fiatalember székely szülőktől, a dél-erdélyi Kőhalomban látta meg a napvilágot.⁴

1. A kezdetek – László Gyula indulása

A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást, így a fiatal László Gyula közvetlen ismeretségbe került a korszak vezető néprajzkutatóival, köztük Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal és Viski Károllyal. A fiatal tudósra nagy hatással volt Szekfű Gyula szellemtörténeti irányzata és Teleki Pál magyarságtudományi és geopolitikai érdeklődése is. Kialakuló világnézetét jelzi, hogy főként Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és Szabó Dezsőt olvasott,⁵ tagja volt a Turul Szövetségnek,

Lezsák Gabriella (1974) – tudományos segédmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, lezsak.gabriella@btk.mta.hu

¹ Ezúton is köszönöm László Gyula fiának, László Zoltánnak, hogy a családi hagyatékot hasznosíthattam munkám során.

² Fodor István: *Az idő mérlegén László Gyula életműve*. 1910–1998. Rubicon 2011/11. 22.

³ Balassa Iván–László Emőke: *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Püski Kiadó, Bp. 2001. 47; Benkő Elek: *László Gyula kolozsvári évei, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága*. Korunk (2012). 2. 70.

⁴ László Gyula részletes életrajzát lásd: Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. Rövidebben M. Lezsák Gabriella: *László Gyula*. Lásd arpad.btk.mta.hu/eletrajzok/105-laszlo-gyula.html

⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 33.

eljárt a Bartha Miklós Társaság előadásaira,⁶ rokonszenvezett a Márciusi Fronttal és a népi írók mozgalmával.⁷ A népi mozgalom a történettudományban is éreztette hatását, ahol a népi-ségtörténeti iskola megteremtése főként Mályusz Elemér (1898–1989), Németh Gyula (1890–1976) és Pais Dezső (1886–1973) nevéhez fűződött. A harmincas évek végén a Pázmány Péter Tudományegyetemen már hungarológiát is oktattak: 1939-ben nyitotta meg kapuit az Eckhardt Sándor nevével fémjelzett Magyarságtudományi Intézet.⁸

László Gyula a Magyar Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), illetve a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre lett, itt érte 1940 őszén a felkérés a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének nyilvános rendes tanári állásának betöltésére. A képzőművészeti végzettséggel is rendelkező fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol nézeteire az 1940-es évek elején csúcspontra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott a kolozsvári tudományos közeg: Pósta Béla (1862–1919) régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos kollégákkal való szoros baráti viszony, a kolozsvári tudományegyetem és a Teleki Pál által újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet inspiráló légköre.

2. Tudományos élet Kolozsváron a visszatért Észak-Erdélyben

Kolozsvár az erdélyi magyarság életében évszázadokon át központi szerepet töltött be, és talán a hely szellemének is köszönhető, hogy a „kincses” város több kiváló személyiséget is adott a magyar hazának. Olyan írókat, költőket, tudósokat és művészeket, akik az egyetemes magyar kultúrát ápolva annak hírét nemcsak itthon, hanem a nagyvilágban is öregbítették. A Trianon utáni impériumváltással azonban a helyzet válságosra fordult. „Alig volt a kisebbségi sorsban a magasabb nemzeti műveltség szempontjából az erdélyi művelődéspolitikának súlyosabb, kilátástalanabb kérdése, mint az erdélyi tudomány ügye [...] A magyar uralom megszűntével az új uralom rövidesen végzett a tudósképzés szerveivel, az erdélyi magyar oktatásügy felsőbb intézményeivel [...] Ennek következtében a kolozsvári magyar egyetemnek csaknem minden tanára és jórészt egész segéd-tanszemélyzete rövidesen a csonka-hazába vándorolt. Csak az erdélyi tudomány néhány régi, önzetlen, szerény munkása maradt itt az örökös zaklatás és bizonytalanság közepette addig, míg helyzete tűrhetetlenné nem vált, vagy míg két évtized után a csüggedező reménykedésből valóság nem lett.”⁹

1940. augusztus 30-án, a II. bécsi döntést követően Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar közigazgatás helyreállításával egyidejűleg megindult a tudományos élet újjászervezése is. Az erdélyi tudománypolitika három nagy intézményre, az Erdélyi Múzeum-Egyesületre (EME), a Szegedről repatriált Ferenc József Tudományegyetemre és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI) számíthatott. A magyar kormány tudománypolitikájának elsődleges célja Erdély szellemi visszahódítása volt, és ennek egyik fontos alapköve a történettudomány és a népvándorlás kori régészet lett. Az új célnak megfelelően az egyetemet is át

⁶ Uo. 66.

⁷ Uo. A Márciusi Frontról és a magyar népi mozgalomról lásd Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, New York 1983.

⁸ Kósa László: *A hungarológia rövid története*. Hungarológiai ismerettár 5. (1990). 66–74.

⁹ Szabó T. Attila: *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*. Hítel 2. (1940–1941). 183.

kívánták szervezni. A kolozsvári értelmiségiek egyik jelentős csoportja szerint az új kihívások alapfeltétele a személyi változások véghezvitele volt: „A Ferenc József Tudományegyetem jelen összetételében, bár sok kiváló kutató van tanárai között, nem felel meg annak a hivatásnak, hogy Erdély harcos magyarságtudományi egyeteme legyen. Összetétele ma is a múlt század humanisztikus gondolatát képviseli. Vele szemben a kolozsvári román egyetem – román szempontból – mintaszerű és gyönyörű munkát végző nemzeti egyetem volt. Feltétlenül szükséges, hogy a magyarság és egész Európa e keleti végvárában ősi hivatását felismerő s a magyarság sorskérdéseiben szervezetszerűen is építőmunkát vállaló egyetem fejlődjék.”¹⁰ Az anonim irat szerint az egyetemen még 1942-ben is „aggasztóan” gyenge volt a magyarságtudomány haladása által önállóvá fejlődött tudományszakok képviselője, amit az előző nemzedék klasszikus beállítottságának tulajdonítottak. A régészetben öt tanszék is volt, de ezekből három tanszéken ősrégészetet, kettőn pedig római kori régészetet oktattak, s így „a nemzeti szempontból legfontosabb korra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára nincs fóruma egyetemeinknek. Annál bántóbb ez a helyzet, mert köztudomású, hogy éppen ebből a korból olyan rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkezünk, amely nemcsak a magyar és a magyarral rokon népek őstörténetének nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész közép-európai néptörténet kusza kérdés-csomójának is megoldását rejt magában.” A tervezetben azt javasolták, hogy „a két klasszika-filológia tanszék üresedésben lévő egyik katedrája szüntessék meg, és helyébe a népvándorlás és az első magyar századok régészete c. katedra állítassék, gazdájaként László Gyula egyetemi magántanár neveztesse ki.”¹¹ Ennek megvalósítása azonban csak 1944-ben vált lehetővé, de a fiatal tudós az egyetem nyilvános rendes tanáraként addig is a leghangsúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb elmaradás. Magántanári kinevezését László Gyula 1941. április 30-án kapta meg „a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” tárgy köréből. Az 1942–1943. tanév első felében a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon „A honfoglaló magyarok régészeti emlékei”, a második felében „A honfoglaló magyarok régészeti emlékei különös tekintettel Erdélyre” címmel, az következő tanév mindkét felében „A magyar őstörténelem régészete” címmel heti kétórás előadást tartott.¹²

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett óriási szerep hárult az Erdélyi Tudományos Intézetre is,¹³ amely a világháború lezárásáig a „tudományos életben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal” működött.¹⁴ Az intézet legfőbb feladata az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlása”, illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítása volt.¹⁵ A kormányzat

¹⁰ Sas Péter: *Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből*. Korunk 16 (2005). 4. 104. A Hóman Bálintnak címzett anonim tervezetet a feltételezések szerint a kolozsvári nyelvész, Szabó T. Attila készítette.

¹¹ Sas Péter: *i. m.* 107.

¹² A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1942–43. tanév első és második felére. Kolozsvár, 1942–1943; A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1943–44. tanév első és második felére. Kolozsvár, 1943–1944.

¹³ Az ETI tevékenységéről bővebben lásd Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet. = Erdély magyar egyeteme*. Kvár 1941. 409–416; Szabó T. Attila: *i. m.* 1940–1941. 183–189; Mikecs László: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 190. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása. Kvár 1944.

¹⁴ Mikecs László: *i. m.* 1944. 1.

¹⁵ Kósa László: *Erdélyi Tudományos Intézet. = Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 713.

a kutatóktól a trianoni döntéssel megtépzott magyarság öntudatának erősödését is remélte.¹⁶ Az ETI tudományos kutatáson túli célját a legérzékletesebben Mikecs László néprajzkutató, az intézet fiatal munkatársa fogalmazta meg. „Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróink az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodállal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely – jöjjön akármi is ránk a háború végén – a magyar nép megújulását is fogja eredményezni.”¹⁷

Az ETI régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 őszétől László Gyula vezette, amelynek célja „Erdély népvándorlás-kori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatása és feldolgozása”. Tamás Lajos, az ETI első elnöke szerint újításnak számított, hogy „Ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza”.¹⁸

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen – az ország egyik legrégebbi alapítású egyetemén¹⁹ – 1899-ben indult a régészképzés a kecskeméti születésű Pósta Béla (1862–1919) vezetésével.²⁰ Pósta Béla tevékenysége alatt a kolozsvári régészeti iskola a magyar régészettudomány hajtómotorjává vált, lendületével, újításaival ebben az időszakban a budapesti tanszéknek nemcsak méltó társa, de követendő példája is lett.²¹ Lendületes munkájának, az erdélyi magyar régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a trianoni békediktátum vetett véget. A román tudománypolitika irányítása alá került erdélyi régészettudomány két évtizedig szinte kizárólag az őskori és ókori – főként a dák és római – emlékekre koncentrált.²² A magyar emléktanyag és a vele rokon népvándorlás kori kultúrák felszínre hozatala és tanulmányozása csak Észak-Erdély visszacsatolása után vált ismét lehetővé. A repatriált Ferenc József Tudományegyetem régészeti tanszékének vezetőjévé 1940 nyarán az erdélyi származású Roska Márton (1880–1961) nevezték ki. Roska egykori mestere, Pósta Béla szellemében folytatta a megkezdett munkát: „Egykori tanítványa a Mester nyomdokain kíván és köteles haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megváltása, ezeknek az emlékeknek a közönség és a szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele...”²³ Roska

¹⁶ Mikecs László: *i. m.* 1944. 5.

¹⁷ Mikecs László: *i. m.* 1944. 25–26.

¹⁸ Tamás Lajos: *i. m.* 1941. 410–413.

¹⁹ Szögi László–Varga Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története*. I. rész. A Báthory egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872. Szeged, 2011.

²⁰ Pósta Béla életéről és munkásságáról Buday Árpád: *Pósta Béla*. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből. I. Szeged 1925. 5–17; Banner János: *Emlékezés Pósta Bélára, születése száz éves fordulóján*. Régészeti Dolgozatok 1963. 17–27; Csorba Csaba: *Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”*. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1969–1970. 117–145.; Vincze Zoltán: *Pósta Béla iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtésének levéltárában*. Erdélyi Múzeum, 2002. 25–44; Vincze Zoltán: *Pósta Béla és tanítványai*. Korunk 2004. 7. 58–73; Vincze Zoltán: *Pósta Béla (1862–1919)*. = *Hivatás és Tudomány*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület személyiségei. Kvár 2009. 410–427; Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban 1899–1919*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2014.

²¹ Csorba Csaba: *i. m.* 1969/70. 141.

²² Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 47. 56.

²³ Vincze Zoltán: *Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója*. Honismereti Szövetség Folyóirata, 33, 5. (2005). 15.

a katedrával megörökölte az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztségét is.²⁴

A kutatómunkában Roska Márton László Gyulán kívül²⁵ többek között Kovács István, Méri István, ifj. Koós Károly, Entz Géza, Mozsolics Amália, Novák József, Pálfy Antal, Szabó György és a Sepsiszentgyörgyi Múzeum későbbi vezetője, Székely Zoltán tevékenységére számíthatott.²⁶ Kovács István (1880–1955) Roskához hasonlóan szintén Pósta-tanítvány volt. Tudományos munkásságának jelentős része is a Pósta Béla-korszakhoz köthető, majd újabb lendületet csak Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása (1940) után vett.²⁷ A kolozsvári régészeti iskola másik, Kolozsváron maradt tagja, vitéz Ferenczi Sándor (1894–1945) viszont a Roskával való rossz viszonya²⁸ miatt nem az egyetemen, hanem az Erdélyi Nemzeti Múzeumban kapott helyet, majd rövidesen az Egyetemi Könyvtárba került. 1943-ban behívták katonának, orosz hadifogságban halt meg, ismeretlen körülmények között.²⁹ László Gyula egy 1943 őszén kelt levél tanúsága szerint kutatói állást ajánlott az ETI régészeti szakosztályánál Ferenczinek, amit azonban az akkor már erősen kiábrándult tudós elhárított: „... azt tartanám helyesnek, ha a jövőre vonatkozó szándékaikat illetőleg talán a nálam sokkal kiválóbb és valódi magyar szakemberekkel, mint pl. dr. Entz Géza, dr. Novák József, dr. Bíró József stb. egyeznének meg. Semmi esetre se hiszem el, hogy én nélkü-lözhetetlen, pótolhatatlan vagyok, hogy én nélkülem nem oldhatni meg a kérdéses feladatokat.”³⁰

1940 ősztől László Gyula és munkatársai fellépésével a régészeti kutatások új lendületet kaptak. A kutatási eredmények publikálására Roska elindította a *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című szakkiadványt, amely 1941-től 1944-ig működött. Ebben az időszakban jelent meg Roska tollából *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában* (1941) és *Erdély régészeti repertórium I. Őskor* (1942), amelyek több évtizedes feldolgozó munka eredményei voltak. Kovács István közreadta a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temetőről készült feldolgozását (1942) és a honfoglaló magyarság szablyahasználatáról írott tanulmánya is jelentős adatokkal gazdagította a korszakról alkotott képet.³¹

László Gyula elsősorban olyan történeti-régészeti kérdésekre fókuszált, amelyek Erdély magyar múltjának hiteles megismeréséhez és az ún. román–magyar vitához is döntő szempontokkal járultak hozzá.³² Ilyen volt pl. az 1911-ben megtalált Kolozsvár-Zápolya utcai honfog-

²⁴ Roska Márton kolozsvári tudományos tevékenységéről lásd Gáll Erwin: *Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VI–VII. kötet. Kvár, 2011–2012. 27–56.

²⁵ Bár Roska Márton László Gyulát utódjának szemelte ki (lásd alább), nem mindig nyilatkozott elismerően róla. Erről Gáll Erwin: *i. m.* 2011–2012. 31/26. lábjegyzet.

²⁶ M. Lezsák Gabriella: *Epizódok a kolozsvári régészeti iskola történetéből. Trianon előtt és után*. Életünk (2013). 3. l. évf. 117–125.

²⁷ Csorba Csaba: *i. m.* 1969/70. 136.

²⁸ Sas Péter: *i. m.* 2005. 102.

²⁹ *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk: Bodó Sándor, Viga Gyula, Élesztős László. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Bp. 2002. 269.

³⁰ Ferenczi Sándor levele László Gyulához. Kelt Csiktaplocán, 1943. október 8-án. (A levél László Gyula családi hagyatékában található).

³¹ Kovács István: *Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát?* Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. 1941. 129–131.

³² A Trianon utáni politikai szempontokról lásd Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékegyének kutatása, mint nemzeti régészet*. Kutatástörténeti áttekintés. Korall 24–25 (2006. június). 99–102.

lálás kori temető feltárásának folytatása 1941–1942-ben, amelynek során többek között egy honfoglaló magyar vitézi sír is napvilágra került.³³ László Gyula szerint „az az elmélet, hogy Erdélyt a magyarság csak Szent István korában vagy még később szállta volna meg, helytelennek bizonyult. A kolozsvári lelet magyarázatot ad az Erdélyt átszelő régi kereskedelmi utak mentén másutt is talált honfoglalás kori emlékekről, s új kutatásokra biztat.”³⁴ A Kis Újság című lap szerint bár „egyszerű közkatona sírjáról van szó, de László Gyula meggyőződéssel hangsúlyozza, hogy az ilyen leletekből jobban meg lehet ismerni a honfoglaló magyar nép életét, mint a nemzetségtők, vagy törzsek élén állt vezérek gazdag sírjai nyomán. Ez a felfogás már a tudományos életben is megerősödött népi irányzat kifejezése: új tudós nemzedékünk már nem annyira a politikai keretek történetével foglalkozik, hanem inkább népünk múltbeli sorsát kutatja. László Gyula munkásságában a régészeti kérdések történelmi néprajzzá szélesülnek s a honfoglalás kori sír muzeális anyagából a honfoglaló magyarok mindennapi élete színesedik elő.”³⁵ A fiatal tudós ennek a leletnek köszönhette, hogy a korabeli médiában is ismertté vált, mert a kormányzat a vitézi sír anyagának múzeumbeli elhelyezésekor, 1942. szeptember 20-án, vasárnap hatalmas ünnepséget rendezett. A korabeli filmhíradó beszámolója szerint a kiásott maradványokat katonai díszkísérettel vitték át az Erdélyi Nemzeti Múzeumba, ahol üvegfedél alatt mindenki megtekinthette. A felravatalozás Kömöcsi Pál hóstáti gazda udvarán (Zápolya utca 76.) történt meg, és itt adta át László Gyula a földkoporsót vitéz Horvát Győző tábornoknak. A lelet jelentőségére a korabeli filmhíradó narrátora is rámutatott: a vitézi sír „ékesen bizonyítja, hogy Kolozsvár területén a honfoglalás után állandó jellegű településben éltek őseink, és hogy Erdély ezer évvel ezelőtt is szervesen Magyarországhoz tartozott.”³⁶ László Gyula több, ekkor született cikkében is hangsúlyozta, hogy a Dél-Oroszországból a Kárpát-medencébe települt magyarság egy magasrendű, több évezredes hagyományt magába olvasztó keleti műveltségkör utolsó és igen fejlett képviselője volt. Az európai keresztény kultúrkörbe anélkül illeszkedett be, hogy ősi művészetét elvesztette volna, sőt, azokat beépítette alkotásaiba.³⁷ László Gyula kolozsvári évei alatt³⁸ megkezdte a Kalevala utcai 10–11. századi temetőrészlet feltárását is,³⁹ és a főtéren végzett mintaásatás során Méri Istvánnal együtt megtalálta Kolozsvár 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.⁴⁰ A fiatal tudós ebben az időszakban írta legfonto-

³³ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 59; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete*. Acta Siculica 2009. 215–217; Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. I. Szeged 2013. 268–292.

³⁴ Kis Újság 1942, október 11.

³⁵ Uo.

³⁶ Magyar Világhíradó 978. 1942. november. Nemzeti Audiovizuális Archívum, <http://filmhíradok.nava.hu>. Idézi: Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*. Jaffa, Bp. 2011. 173.

³⁷ Lásd a fentiekre László Gyula tanulmányait: László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kvár 1943; *Kolozsvári Márton és György szobrának lőszerszáma*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942. 75–170; László Gyula: *A magyar őstörténelem régészete*. Hítel 1942. 144–157; László Gyula: *A honfoglaló magyarok lelkiállományáról*. Hítel 1942. 540–551.

³⁸ László Gyula kolozsvári tudományos tevékenységéről: Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 46–60, 69–89; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 216–217; Benkő Elek: *i. m.* (2012). 2. 70–74.

³⁹ Ferenczi István: *Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál*. Erdélyi Múzeum, 58. (1996). 18.; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 215–216; 217; Gáll Erwin: *Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. I. Szeged 2013. 257–260.

⁴⁰ Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 217. A feltárás megindítója és vezetője László Gyula volt, aki azonban más irányú elfoglaltsága miatt az ásatás folytatását és vezetését Méri Istvánnak adta át. Erről Méri István: *Ásatás a kolozsvári Fő téren*. 1943. Bp. 1986. 9.

sabb munkáit a kolozsvári Szent György-szobor lószerszámáról (1942), a honfoglaló magyarok művészetéről Erdélyben (1943), a honfoglalók nyergéről és lovas temetkezéseiről (1943) és népkönyvnek szánt kötetét a honfoglaló magyar nép életéről (1944). Legfőbb érdeme, hogy a régészetet a népi mozgalom célkitűzéseivel összhangba hozva, főként az író Veres Péter és a korszak legnevesebb néprajzkutatója, Györfly István hatására a „szegény ember régészeként” szakítva a korábbi gyakorlattal, nemcsak a fejedelmi sírok leletanyagát, hanem a népvándorlás kori lovas népek és a magyarság tárgyi hagyatékát összességében kívánta vizsgálni. Erdélyi évei alatt dolgozta ki a régészeti néprajz alapelveit is. Lényege Móra Ferenc elvein alapult, aki szerint „a régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet”.⁴¹ Amint arra Fettich Nándor, László Gyula pályatársa rámutatott, a fiatal tudós azt a „speciális feladatot” tűzte ki maga elé, hogy „a régiségek eredeti rendeltetését, alakját, használatát stb. néprajzi párhuzamok beható vizsgálatával világítsa meg, és ezen túlmenően az ősmagyarság és a rokon népek régészeti emlékeit a maguk egészében mintegy etnográfiai anyagnak tekintve, az egykori élet képét idézze vissza”.⁴² Munkássága elismeréseképp László Gyula 1944 júniusában egyetemi katedrát kapott a kolozsvári egyetemen, amelyet kifejezetten a népvándorlás és a honfoglalás korának kutatására szerveztek meg. Népszerűségét jelzi, hogy a következő hónapban az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amelyet azonban nem fogadott el.⁴³

3. A kijevei út

Amíg a kolozsvári tudósok többsége a szellem fegyverével küzdött Erdély visszahódításáért, Európában, így hazánkban is egyre több civilt érintettek a mozgósítások: dúlt a II. világháború. A frontszolgálat alól az 1939. évi II. törvény 60. paragrafusának határozata szerint a fontosabb közszolgálati személyek felmentést kaptak,⁴⁴ így László Gyulának sem kellett bevonulnia.⁴⁵ 1941 decemberében viszont a magyar kormány megbízásából pályatársával, Fettich Nándorral együtt a szövetséges német csapatok által megszállt Kijevbe utazott, hogy a helyi régészeti gyűjtemény honfoglalás kori magyar emlékanyagát tanulmányozza.⁴⁶ E célból 1941–

⁴¹ Móra Ferenc: *Néprajzi vonatkozások Szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*. Ethnográfia 43. (1932). 54. Fettich Nándor recenziói László Gyula kolozsvári évei alatt írt könyveiről: Századok 78. (1944). 329.

Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, 1944. július 17. A levél a családi hagyatékban található.

⁴² Fettich Nándor recenziói László Gyula kolozsvári évei alatt írt könyveiről: Századok 78(1944). 329.

⁴³ Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, 1944. július 17. A levél a családi hagyatékban található.

⁴⁴ „Akik a közszolgálat fontos érdekeire vagy fontos honvédelmi közérdekre való tekintettel hivatalukban (alkalmazásukban), illetőleg polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, mozgósítás (hadiállományra való kiegészítés) esetében és háború idején a szükséghez képest meghagyhatók foglalkozásukban. Az erre vonatkozó rendelkezéseket a honvédelmi miniszter az érdekelt miniszterekkel egyetértőleg adja ki.” Az adatot Illésfalvi Péter hadtörténésznek köszönöm.

⁴⁵ A családi hagyatékban két „meghagyási igazolvány” található az 1942/43 és az 1944/45 évekből, amelyet a magyar királyi honvédelmi miniszter adott ki. Az 1939. évi II. tv. 60 paragrafusában foglalt rendelkezés alapján a „Teleki Pál Tudományos Intézet” javaslatára László Gyulát polgári foglalkozásában időlegesen meghagyták, a határozat következményeként a mozgósítási hirdetményben, valamint a katonai behívójegyben foglalt bevonulási parancs teljesítése alól felmentést kapott. A „meghagyási igazolványban” László Gyula rendfokozataként a karpaszományos címzetes tizedes szerepel. Erről lásd még Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 45.

⁴⁶ A kijevei útról lásd részletesen Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 60–66.

1942 telén a két magyar tudós közel hat héten át Kijevben tartózkodott, és nemcsak a visszavonuló szovjet csapatok által felrobbantott Lavra kolostor régészeti anyagát rendezték szakszerűen, hanem annak egyházi műkincseit is megmentették. A kijevi tanulmányút alatt „körülbelül 300 fényképfelvételt, rajta több ezer tárgyat, egy sereg rajzot, és tömérdek jegyzetet”⁴⁷ készítettek, amelyek „felbecsülhetetlen értéket jelentenek a magyar és a magyarokkal rokon népek őstörténetére, de a germán előidők történetjének megírására is”.⁴⁸ László Gyula a leletek és a helytörténeti adatok alapján arra is rámutatott, hogy „Kijev stratégiaileg két fontos pontján: a Dnyeper átkelőhelyénél és a kereskedőváros (Podol) feletti uralmat biztosító másik helyen – a magyarok voltak az urak a honfoglalást megelőzőleg és magyar vezérek még a X. században is igen nagy szerepet játszottak az eddig normann-szlávnak tudott kijevi fejedelemségben.”⁴⁹ A kijevi tanulmányút másik lényeges tapasztalatát az ukrán múzeumok emberközpontú kiállítás-rendezési alapelvei adták: László Gyula ezeket a tapasztalatokat később fel is használta az itthoni tárlatrendezései során, és egy tanulmányt is szentelt a témának.⁵⁰

László Gyula és Fettich Nándor kijevi tudományos tevékenységét 1944-ben egy moszkvai rádióadás keretében az orosz hatóságok is dicséretben részesítették, mégis évekig alapul szolgált arra, hogy a II. világháború lezárása után Magyarországon berendezkedő kommunista diktatúra mindkét tudóst megbélyegezze. A vád ellenük az volt, hogy a „mende-monda szerint SS egyenruha”⁵¹ lett volna” rajtuk, és „elég valószínűtlennek látszott az, hogy a német hadvezetőség csupán tudományos feldolgozásra küldött volna ki embereket német egyenruhában a megszállott hadműveleti területre”.⁵² „Tisztázatlan [...] hogy [László Gyula] a hitleristák evakuációs munkájában részt vett-e, az a tény azonban, hogy a hitleri megszállás idején (SS egyenruhában) dolgozott a nevezett múzeumokban ideológiai, politikai megalkuvást jelent részéről, ha ugyan nem szovjet ellenességet.”⁵³ A vádak alól azonban a Magyar Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága már 1945. május 30-án tisztázta őket: „Beigazolást nyert, hogy dr. Fettich Nándor igazgató 1941–42. telén nemcsak (politikamentes) oroszbarát módon járt László Gyulával együtt Kijevben, de a német köteléknek, amelybe beosztva kellett működnie, nyomása ellenére a kijevi múzeum és kijevi személyzet érdekeit a legmesszebbmenően támogatta, a múzeum anyagát megmentette szakszerű feldolgozásával. Ezért az orosz hatóságtól az orosz tudomány nevében, Moszkvában köszönetet kapott.”⁵⁴ A leírtak „hűségét” 1952. október 11-én Ortutay Gyula, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának akkori elnöke igazolta, ezzel is

⁴⁷ *A honfoglaló ősök ezeréves nyomdokaiban*. Fettich Nándor és László Gyula nyilatkozata. Országépítés 1942. április 15. 7–9.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ László Gyula: *A korszerű régészeti múzeum*. Erdélyi Múzeum I. kötet. 1–2. füzet. 1945.

⁵¹ László Gyula elmondása szerint nem SS-egyenruhában, hanem SA tiszt egyenruhában utaztak Kijevbe, amit fényképek is igazolnak. A német katonai egyenruhára azért volt szükség, mert „hadműveleti területre polgári öltözköb-ben nem lehetett belépni [...] a Magyar Honvédség nem adhatott ki rendfokozat nélküli tiszt egyenruhát, erre csak a német SA-nak volt joga, amit hosszú huza-vona után kénytelenek voltak elfogadni.” Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 61.

⁵² Részlet Füleper Ferenc: *Feljegyzés László Gyula ügyében*. c. dokumentumból. (Budapest, 1952. július 9.) A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁵³ Részlet Tóth Tibor: *László Gyula jellemzése* c. dokumentumból. (Budapest, 1952. július 2.) A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁵⁴ Az MMOK által kiadott dokumentum Ortutay Gyula elnök aláírásával László Gyula családi hagyatékában található.

hozzájárulva ahhoz, hogy a „hazai száműzetés évei után”⁵⁵ 1957-ben László Gyula megkaphatta kinevezését a pesti egyetemre óraadó tanárnak.

4. *A honfoglaló magyar nép élete* a szárszói konferencián

László Gyula kolozsvári évei alatt írta meg *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét is, amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon.⁵⁶ A kötet témájának vázát Balatonszárszón, a református diákok Soli Deo Gloria (SDG) szövetségének telepén, 1943. augusztus 23–29. között a népi írók és fiatalok által rendezett 6 napos eszmebeszélésen tárta először az érdeklődő nagyközönség elé. A szárszói konferencia szervezője Püski Sándor (1911–2009), a népi írók legfőbb megjelenési fórumának számító Magyar Élet Kiadó tulajdonosa volt. A konferencián a közel 600 fiatal arra kereste a választ, hogy a számukra kétségtelen német vereség után kiknek és hogyan kell felépíteniük az akkoritól merőben különböző, új államberendezkedést és társadalmat.⁵⁷ Németh László ekkor fejtette ki a politikai mozgalmaktól (fasizmus, kommunizmus) független „harmadik út” szükségességét. Máig ható nézete szerint a magyarságnak gazdasági és műveltségi tekintetben a saját útját kell járnia, amihez a szomszéd népek támogatását is meg kell nyernie.⁵⁸ A politikai tárgyú felszólalások mellett a tudomány területéről Kovács László a néprajz szerepéről és jelentőségéről, Dömötör Sándor a magyar hagyományok életéről, Balla Péter a magyar népzeneről, Kiss István az állam életéről, Muharay Elemér a közösségi kultúráról, Karácsony Sándor pedig a magyar nevelésről beszélt.⁵⁹

László Gyula Püski Sándor felkérésére augusztus 26-án, csütörtök délután tartotta meg előadását.⁶⁰ A konferencia házigazdája visszaemlékezésében az eseményről így írt: „László Gyuláról az első bennem élő kép: az 1943-as szárszói táborozás negyedik napján, augusztus 26-án ott áll egy iskolai tábla előtt, néha rajzol rá valamit, mondja a magáét a honfoglalásról a régészet tükrében, s a nagy részben 16–40 éves közönség figyelmes nyugvással hallgatja [...]. Különleges csoda volt, hogy a magyarság őstörténetéről beszélve László Gyula legalább arra a pár órára le tudta csillapítani a baljós jövő nyugtalanságát.”⁶¹ A megnyilvánult nagy érdeklődést talán Kovács Imre író, politikus mondatai – aki egyébként a tanácskozást a „*bátrak találkozó-jának*” nevezte – fejezték ki a leghívebben: „Soha nem gondoltam volna, hogy a sírok elhelyezéséből és tartalmából olyan szépen rekonstruálható a honfoglaló magyarság politikai és társadalmi berendezkedése, mindennapos élete, anyagi és szellemi kultúrája. László Gyula előadását nagy élvezettel hallgattuk: azt hiszem, lélekben akkor egyek voltunk.”⁶² László Gyula a

⁵⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 89.

⁵⁶ Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve.* Századok 127. (1993). 281–285.

A kötetről legutóbb M. Lezsák Gabriella: *László Gyula életműve egy évforduló apropóján.* Életünk LII(2014). 11. 57–74.

⁵⁷ Sebestyén László: *Szárszó.* Bp. 2006. 11.

⁵⁸ Borbándi Gyula: *i. m.* 1983. 339–340.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Az előadás törzsanyagát a Magyar Élet folyóirat júniusi és júliusi száma *Régészeti néprajz és magyar őstörténelem* címmel közölte. Lásd Magyar Élet, VIII(1943). 6. és 7. sz.. Az előadás anyaga a „*Szárszó, 1943 előzményei, jegyzőkönyve és utóélete*” címmel a Kossuth Kiadónál kiadott kötetben is olvasható. Bp. 1983. 274–295.

⁶¹ Püski Sándor emlékezése. = Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors.* Püski, Bp. 2002. 168.

⁶² Sebestyén László: *i. m.* 2006. 65.

szárszói találkozó 50. évfordulóján így vallott előadásáról: „Miről beszéltem? Nagyjából arról, amit később »A honfoglaló magyar nép élete« című könyvemben megírtam. [...] Vajon miért fogadták ezt olyan megható melegséggel, miért tapadtak erre rá akkor az egyébként a politikai küzdelem útvesztőibe belevesző barátaink? A kisebbség-érzésük alól jelentett szinte boldog felszabadulást előadásom, amelynek hátterében ott élt Zrínyi Miklós tanítása: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Ebben láttam előadásom és életem értelmét.”⁶³

A szárszói konferencián elhangzott anyag kibővített változata közel egy évvel a találkozó után, az 1944. évi könyvnapra jelent meg Püski Sándor kiadójánál. A könyv megírására a korszak két jelentős írója, Veres Péter és Sinka István biztatta László Gyulát, még a szárszói találkozón.⁶⁴ László Gyula saját bevallása szerint 1944. január 15-én kezdte el írni a könyvet Kolozsváron, és két hónap alatt, március 14-re befejezte munkáját „hosszú előkészületek” és „jegyzetelés” előzte meg.⁶⁵ Az 512 oldalas kiadványt széles rétegeknek, vagyis népkönyvnek szánták, és valóban az lett, hiszen az egyetlen olyan régészeti kézikönyv, amely öt kiadást ért meg.⁶⁶ László Gyula az addig kialakult nézeteit, kutatási eredményeit írta meg könyvében. A szintézis alapmű lett, amelyben többnyire minden későbbi nézetének a csírja már megtalálható, és bár pályája során finomított rajtuk, élete végéig kitartott mellettük. A kiadványban „egy régész fogalmazza könyvvé ásatási tapasztalatait, egybevetve azokat az írott forrásokra hivatkozó történettudomány érveivel”.⁶⁷ A könyvben az új eszme, a népiségtörténeti nézet az uralkodó, amely szerint „egy régésznek nemcsak fejedelmi sírokra és díszes aranyleletekre kell pályáznia, hanem a földbe temetett múlt minden nyomát értelmeznie kell”.⁶⁸ A könyv gerincét a honfoglaló magyar nép életének teljességre törekvő bemutatása adta. László Gyula sorra vette nemcsak a temetkezések jellegzetességeit, hanem a honfoglalók mindennapi életét, viseletüket, anyagi és szellemi javaikat, hiedelmeiket, hitvilágukat is bemutatta, a régészeti néprajz módszerét alkalmazva. Újdonság volt a rajzos rekonstrukciók felhasználása a kutatás során, amelyek eredményesen szemléltették a korszak jellemző viseletét és használati eszközeit. Szemléletmódja és módszere akkoriban teljesen újnak számított, hiszen leszámítva a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakát, Móra Ferenc és a kecskeméti archeológus, Szabó Kálmán munkásságát, a magyar régészek többsége német mintára szinte kizárólag tárgytipológiával foglalkozott.

A könyv a népiségtörténeti kutatásokat vezető Szabó Istvánnak *A magyarság életrajza* című, az 1940-es évek első felének egyik legjelentősebbnek tartott művéhez kapcsolódott: a sorozattervezet első köteteként látott napvilágot.⁶⁹ A kiadvány születésére az új tudományos kutatási eredmények mellett nemcsak a kolozsvári szellemi élet, a kormányzat új tudománypolitikája, a népiségtörténeti iskola szemléletmódja hatott pozitívan, hanem a szerző vizuális-művészi látásmódja, képzőművészeti végzettsége is. Olvasmányos stílusa miatt László Gyula ezzel a művével keltette a legnagyobb érdeklődést. Írásáért 1944 nyarán a „magyar értelmiségi emberek filléreiből” megalakult Magyar Irodalompartoló Társaság 10 ezer pengővel jutalmazta a

⁶³ László Gyula emlékezése a 43-as szárszói találkozó 50. évfordulóján. = Püski Sándor: *i. m.* 169.

⁶⁴ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 72.

⁶⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 69.

⁶⁶ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 71.

⁶⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 302.

⁶⁸ Mikecs László: *i. m.* 1944. 4.

⁶⁹ Mikecs László: *i. m.* 1944. 14. 23. lábjegyzet.

fiatal tudóst. A társaság megfogalmazása szerint a nagydíjjal olyan könyvet kívántak kitüntetni, amely „alkalmas széles rétegek nemzeti tudatának építésére és gyarapítására”.⁷⁰

Amikor 1945 után a Csonka-hazában berendezkedő kommunista diktatúra politikai tisztogatásba kezdett, László Gyula ellen a kijevei út mellett a másik támadási alapot a magyar népi mozgalomban való részvétele, *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvének „polgári történelemszemlélete”, illetve a „szellemtörténeti eszmével való kapcsolata” jelentette.⁷¹ A Bartha Antal és Erdélyi István tollából született írás aktualitását a népi írók politikai elítélése adta,⁷² célja pedig a megbélyegzés volt. A cikkekre László Gyula nem reagált, a halála után kiadott Emlékkönyvből viszont kiderült, hogy egyetlen pozitív vetületének azt tartotta, hogy a bírálók legalább elolvasták a könyvét.⁷³ Munkamódszerét is többször kifogásolták,⁷⁴ de minden esetben kitartott annak helyessége mellett,⁷⁵ amit az idő is igazolt: egyetemi munkásságából nőtt ki aztán az ún. László iskola,⁷⁶ amelynek intenzív és emberközpontú kutatásai alapvetően járultak hozzá a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának komplexebb megismeréséhez.

5. Visszatérés az erdélyi tudományos és társadalmi életbe 1945 után

1944 nyarán László Gyula egyetemi katedrát kapott a Kolozsvári Tudományegyetemen, a tanszék felállása azonban a front közeledése miatt egyelőre nem valósulhatott meg. Szeptember elején a magyar kormány elrendelte Kolozsvár kiürítését, az egyetem pedig felszólítást kapott arra, hogy értékes tárgyait elszállíttassa. Miskolczi Dezső, az egyetem rektora „bizonyos pótolhatatlan és értékes eszközök” helyben történő megőrzését szorgalmazta, és az egyetem vezetősége a határozott utasítás ellenére szintén a helyén maradt.⁷⁷ 1944. október 13-án a szovjet és román katonaság bevonult Kolozsvárra, és rövidesen megkezdődött a magyar értelmiség tudatos megtizedelése. Az akció során mintegy 5000 magyart hurcoltak szovjet légerekbe, ahonnan közel harmaduk soha nem tért vissza.⁷⁸ Még az ősz folyamán megindult az egyetem átszervezése is.

László Gyula a háború végét Budán élte meg, és arra készült, hogy családjával mielőbb visszatér a Szamos-parti városba. A II. világháború lezárása után, az újabb román hatalomátvétel hírére, 1945 márciusában Roska Márton a nyugdíjazását kérte. Utódjának László Gyulát nevezte meg: „... Pár hét múlva betöltöm a 65. életévemet, 44 éve tartozom a múzeum kötelékébe, a legnehezebb időkben úgyszólván egyedül kellett tartanom a posztomat. Idegeim megkoptak,

⁷⁰ Féja Géza: *László Gyula könyve és a Magyar Irodalompartoló társaság nagydíja*. Magyar Élet 1944. 7. sz. 25.

⁷¹ Bartha Antal–Erdélyi István: *Népvándorlás kori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihöz*. Archaeologiai Értesítő. 88. (1961). 68–76.

⁷² Borbándi Gyula: *i. m.* 1983. 484–486; Fodor István: *László Gyula, a régész.* = Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 195.

⁷³ Fodor István: *László Gyula, a régész.* = Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 195.

⁷⁴ Fettich Nándor: Századok 81 (1947). 281–287; Banner János: *Elnöki zárászó László Gyula előadásához*. MTA Közleményei II. 6. (1957). 487–488.

⁷⁵ László Gyula: *Honfoglalás kori régészetünk és a magyar nagycsalád*. Archaeologiai Értesítő 77. (1950). 137–142; Banner János: *Elnöki zárászó László Gyula előadásához*. MTA Közleményei II. 6. (1957). 487–488.

⁷⁶ Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. (1993). 281–285.

⁷⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 75.

⁷⁸ Erről lásd Murádin János Kristóf: *A történelem sodrában.* = Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában*. Kolozsváriak a Gulágon. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 2006, 7–18.

egészségi állapotom sem a legjobb, a románok felé vörös posztó vagyok... László Gyula kartársunk fiatal, tetterős, a románokkal való érintkezésben mi sem feszélyezi, oroszul is tud s így az oroszország felé is megvan a könnyebb érintkezési lehetősége... Négy év előtt, amikor László kartársunk magántanárságát beindítottam, kijelentettem előtte, hogy utódomnak szemeltem ki. Ezt az ígéretemet most kívánom beváltani, mielőtt még valami non putarem adódna elő.⁷⁹ Roska Márton nemcsak a katedrától köszönt el, hanem Kolozsvártól is: a román hatalom letartóztatása előtt Szegedre volt kénytelen távozni.⁸⁰ 1945 kora nyarán a Groza-kormány hozzájárult 30 magyar állampolgárságú tanár alkalmazásához, így Teleki Géza vallás- és közoktatási miniszter utasítására László Gyula is elfoglalhatta egyetemi tanszékét.⁸¹ A körülmények azonban korántsem voltak biztatóak. 1945. május 29-én hivatalosan is törvénybe iktatták a nagy-szebeni román egyetem visszatelepítését Kolozsvárra. A Bolyai Egyetemnek távoznia kellett a Farkas utcai épületből: a Régész Tanszék a Természettudományi és Jogi Karral a Sétatéren lévő épületekbe költözött. Munkaerőhiány miatt László Gyulának az egyetemen nemcsak a népvándorlás korát kellett oktatnia, hanem az őskort és a középkort is. Ebben az időszakban főként ifj. Kós Károly segítette munkáját, és bár a hallgatók létszáma jelentősen csökkent, László Gyula óráit mégis sokan látogatták. Közéjük tartozott pl. Bajor Andor, a későbbi humorista-író, Tarisznyás Márton, a gyergyószentmiklósi múzeum fiatalon elhunyt néprajzosa, Ferenczi Sándor két gyermeke: Ferenczi István és Géza, illetve Jakó Zsigmond tanítványai: B. Nagy Margit és Benkő Samu. László Gyula ebben az időszakban szinte alig jutott ásatásokhoz, tudományos munkáinak száma is csökkent, amit nemcsak az időhiány okozott, hanem megfelelő könyvtár sem állt rendelkezésére. Ekkor is sikerült azonban maradandót alkotnia. Figyelme elsősorban a magyar ősvallás felé terelődött: 1945-ben jelent meg a szatmári kocsi-történetről írt dolgozata, amelyben a honfoglaló magyarok lovastemetkezéseinek nyomát vélte felfedezni,⁸² 1947-ben pedig a lovas-nomádok ősvallásáról közölt egy összefoglaló tanulmányt,⁸³ majd ugyanabban az évben a magyarszentpáli pillérfő asszonyalakját elemezte.⁸⁴ Ekkor kezdte meg a Szent László-legenda kereszténység előtti rétegének feltárását is.⁸⁵ Múzeumi tárlatrendezésekben sem volt hiány: 1947-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kiállítását rendezte,⁸⁶ 1948 május elején pedig az EME vezetősége kérte fel, hogy régészeti, történeti, művészeti és néprajzi tárainak korszerűsítésére tervezetet készítsen.⁸⁷

László Gyula egyetemi, tudományos tevékenységével összhangban részt vállalt a Móricz Zsigmond Kollégium létrehozásában is, amely a tovább tanulni szándékozó vidéki magyar

⁷⁹ Roska Márton levele a Kolozsvári Magyar Egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához. (Kolozsvár, 1945. március 29.) MTA Kt. (Bp.) Ms. 4547/73. Közli: Sas Péter: *i. m.* 2005. 101.

⁸⁰ Szegeden Roska Márton élete végéig megélhetési gondokkal küzdött, nemcsak az egyetemi állásából távolították el, hanem a kommunista államtól egy ideig a nyugdíját sem kapta meg. Erről Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 82.

⁸¹ A körülményekről részletesebben lásd Benkő Elek: *i. m.* 2012. 72.

⁸² László Gyula: *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsi-történetben*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, Kvár 1945. 219–248.

⁸³ László Gyula: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1943, II. kötet, Kvár 1947. 63–105.

⁸⁴ László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához*. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet. Kvár 1947. 22.

⁸⁵ László Gyula: 1910-ben születtem... 1995. 35.

⁸⁶ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 80.

⁸⁷ Az EME Régiség-tárának levele, 1948. május 4. A levél a családi hagyatékban található.

fiatalok elhelyezését szolgálta. Az új kollégiumra nagy szükség volt, hiszen a Ferdinánd Egyetem diákokthonaiban a magyar fiatalok csak másodsorban kaphattak helyet, vagy ha be is jutottak, a román fiatalok között szétszórva helyezték el őket. A Kós Károly vezetésével felújított kollégium új otthonát 1946. november 30-án avatták fel Kolozsváron, Mátyás király szülőházában. A megnyitón László Gyula, a Móricz Zsigmond Kollégium „tanárelnöke”, a szemináriumok tematikájának kidolgozója példaként Mátyás királyt, Bolyai Jánost és Móricz Zsigmondot állította a kollégisták elé: „[...] Kötelességet ró e három név azokra, akik igézetük alatt vállalták a munkát: Mátyásé, az igazságosé, Bolyaié, aki semmiből teremtett új világot, s világossága holta után is fényvel áramlik a tudomány világában és Móricz Zsigmondé, aki életével és a földműves szegény magyar életnek s igazi valójának megmutatásával egyúttal éltünk célját vetítette elénk.”⁸⁸

Az erdélyi magyar értelmiség nemcsak a Móricz Zsigmond Kollégiumot indította útjára, hanem további népkollégiumokat is alapított. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) első, 25 személyes népkollégiuma a kolozsvári származású író, Szabó Dezső nevét vette fel. Az eseményről a Falvak népe c. újságban László Gyula is beszámolt.⁸⁹ A cikk szerint az EMKE minden iskolavárosban tervezte a szegény falusi és munkásgyermek számára a népkollégiumok felállítását, amelynek fő célja a magyar értelmiség kinevelése volt. A nevelőmunkát a kollégium fenntartásából alakult iskolatanács (Kolozsváron az üzemek, a Magyar Népi Szövetség – MNSZ – és az egyházak) ellenőrizte.

László Gyula tudományos, közéleti és képzőművészeti tárgyú újságcikkei,⁹⁰ előadásai mellett a romániai magyarság művelődési és politikai szervezetének, a Kurkó Gyárfás által vezetett MNSZ-nek is segítette munkáját. Az 1944 őszen alakult baloldali elkötelezettségű párt vezetőségével és holdudvarával szinte kivétel nélkül baráti viszonyt ápolt, szimpatizánsként⁹¹ több rendezvényen, vidéki gyűlésen és újságcikkben kampányolt mellettük, illetve saját maga rajzolta képekkel és választási plakáttal is népszerűsítette az MNSZ-t.⁹² Bár László Gyula életének egyik nehéz, embert próbáló időszakát élte meg a II. világháború utáni években, mégis be tudott illeszkedni az újrászerveződő kolozsvári társadalmi életbe, sőt, saját lelki békéjét is meglelte. Megfogalmazása szerint „ismét otthon éreztem magamat »Tündérorszámban«, mert, hogy nekem valóban az volt: ott békültem ki magammal és a sorssal.”⁹³

6. Végleges távozás Kolozsvárról

A „Tündérorszámban” berendezkedő román hatalom azonban 1949-ben elérkezettnek látta az időt, hogy a magyarellenes, totális kommunista diktatúrát megvalósítsa. A kolozsvári magyar értelmiségi vezetők elleni leszámolás és bebörtönzés előtt röviddel, 1949 februárjában

⁸⁸ Világosság 1946. dec. 4.

⁸⁹ Falvak Népe 1946. december 15.

⁹⁰ Nagy sikert aratott pl. az *Édes őcsém* című sorozata (1945–1947 között) a Falvak Népében, ahol közérthető módon írt a régészek munkájáról és az általuk megelevenedő történelmi korszakok kultúrájáról, mindennapi életéről.

⁹¹ László Gyula saját elmondása szerint az MNSZ-nek soha nem volt tagja, elhidegülése a párttól pedig akkor kezdődött, amikor az egyik gyűlése azt kezdték el megvitatni, hogy Kolozsváron milyen módon lehetne a románságot többségbe juttatni. Erről László Gyula: *1910-ben születtem...* i. m. 35–36; Balassa Iván–László Emőke: i. m. 2001. 77.

⁹² Erről bővebben Balassa Iván–László Emőke: i. m. 2001. 77–82.

⁹³ Levél Balassa Ivánnak, 1989. december 21. A levél a családi hagyatékban található.

László Gyula levelet kapott Tolnai Gábortól, a magyar kultuszminisztérium Felsőoktatási és Tudományos Ügyosztálya vezetőjétől: „arra kérnék, sürgősen gyere fel Pestre [...]. Különbféle tudományos tervek merültek fel veled kapcsolatban, s meg kellene ezeket beszélnünk.”⁹⁴ A megbeszélés után Tolnai Gábor levélben kereste meg Balogh Edgárt, a Bolyai Egyetem rektorát: „A magyar kultúrpolitika átszervezése során az elmúlt fél évben hajtottuk végre felsőoktatásunk reformját. Most kerül sor tudományos intézményeink és múzeumaink újjászervezésére. [...] Az Országos Magyar Történeti Múzeum átszervezésénél nélkülözhetetlen szükségünk van László Gyulára. Őt szeretnénk kinevezni főigazgatóvá. (Azt is ide írom, hogy a pesti egyetem bölcsészeti karán az egyik régészeti tanszékre is őt akarjuk kinevezni.) Főlegesen éppen Neked beszélnem László Gyula képességeiről. Hazajövetelét különösképpen sürgeti az a körülmény, hogy Alföldi András Svájcba disszidált, Fettich Nándort pedig eltávolítottuk.”⁹⁵ A tervek szerint László Gyulát a budapesti egyetemen a Népvándorlás és az első magyar századok régészete tanszékre nyilvános rendes tanárnak akarták kinevezni, majd szabadságolni szándékozták, hogy a Bolyai Egyetemen befejezhesse az 1948/49-es tanévet. Ezután a tavaszi féléveket szerződéssel, magyar állampolgárként a Bolyai Egyetemen töltötte volna. Kolozsváron helyetteseként László Gyula Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi múzeum vezetőjét és/vagy Szabó György kolozsvári régészt, klasszika-filológust nevezte meg.⁹⁶ A politikai történések azonban mindezt megakadályozták, Budapesten a kommunista hatalom megkezdte az első koncepciós pereket. Mint utóbb kiderült, a Rajk-per nyomozati anyagában László Gyula neve is szerepelt, és „nemzeti beállítottságúként”, illetve a kijevei út miatt „németbarátként” jellemezve, ellenfelei megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát, illetve az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatói posztját elfoglalhassa.⁹⁷ Ekkorra már pártfogóját és barátját, Ortutay Gyulát is menesztették a vallás- és közoktatásügyi tárca éléről, és az új vezetés nemcsak a minisztériumot, hanem az alá tartozó intézményeket is a saját embereivel töltötte meg. László Gyula visszatérve Budapestre néhány hónapon át megbízásos munkából (pl. kiállítás-rendezés) tartotta el családját, míg 1949 végén Ortutay Gyula hívására beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához (MMOK) került, és csak évekkel később helyezkedhetett el a Magyar Nemzeti Múzeumnál, illetve óraadóként a budapesti egyetemen.⁹⁸

László Gyula még 40 éves sem volt, amikor már negyedszer kellett menekültként elhagynia Erdélyt és a teljes létbizonytalanságban új életet kezdenie. Ha Erdélyben marad, valószínűleg őt is bebörtönzik, ahogy tették ezt barátaival, pl. Csögör Lajossal, a Bolyai Egyetem rektorával, Balogh Edgár íróval és az MNSZ vezetőjével, Kurkó Gyárfással. László Gyula azonban, annak ellenére, hogy soha nem lett kiszolgálója a kommunista rezsimnek, tehetsége és kiemelkedő szakmai tudása révén mégis meg tudott maradni a tudományban, ahol hamarosan a legmagasabb szintre jutott: nemcsak az egyetemi hallgatókkal szeretette meg a régészetet, hanem népszerűsítő előadásai, könyvei révén az egész magyarsággal. A régészettudomány és a magyar közélet ikonikus alakja lett, azzal az üzenettel, hogy a történettudományt és segédtudományait,

⁹⁴ Tolnai Gábor levele, 1949. február 18. A levél a családi hagyatékban található.

⁹⁵ Benkő Elek: *i. m.* 2012. 73.

⁹⁶ A *Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében* című, László Gyula által Kolozsváron, 1949. július 18-án írt dokumentum alapján. A dokumentum a családi hagyatékban található.

⁹⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 88; Benkő Elek: *i. m.* 2012. 74.

⁹⁸ Mesterházy Károly: *i. m.* 1993. 281–282; Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 89–98; Benkő Elek: *i. m.* 2012. 74.

köztük a régészetet lehet úgy is hitelesen művelni, ha az igazságkeresés mellett a nemzeti érdekeket, az identitástudat emelését is célul tűzzük ki. Pósta Béla öröksége, a kolozsvári régészeti iskola szellemisége részben László Gyula által hagyományozódott tovább, és ma is meghatározza a magyar régészet arculatát.

Gabriella M. Lezsák: “Ott békültem ki magammal és a sorssal...” [“That Place I’ve Become Reconciled to Myself and My Fate...”] Gyula László’s Years in Kolozsvár (1940–1949), in *Serving Science and His Homeland*

Keywords: Gyula László, biography, Hungarian archaeology, Kolozsvár/Cluj, the period of 1940–1949

Gyula László (1910–1998) “the most well-known and most effective Hungarian archaeologist” from the autumn of 1942 was working in North-Transylvanian Kolozsvár, lying by the Szamos bank reannexed by the Second Vienna Verdict. The Transylvanian young researcher spent the most determinant nine years of his life in this so-called ‘treasury’ city: he gave lectures on the Faculty of Arts of the Hungarian Royal József-Ferenc-University, while at the same time he was a research fellow of the Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) [Transylvanian Scientific Institute] founded in 1940 by Pál Teleki, the Prime Minister of Hungary.

In this paper I’ve accompanied Gyula László through these years – his career as a public character as well as a researcher. By the aid of contemporary documents I’ve analysed his tutorial activity at the university, his archaeological researches and his publications of these years, in details. I’ve also elucidated the fact how the experience of either his 1941–1942 winter study trip in Kiev under World War II or the events of the so-called Szárszó-Conference in 1943 had importantly influenced his later scientific life. Finally I was given attention to how, after the end of World War II, he had returned to the Transylvanian scientific and social life, observing the circumstances of his departure from Kolozsvár and also put a short glance on his later scientific career.

By the end of this paper I’ve to conclude that these years in Kolozsvár fundamentally had controlled Gyula László’s vocation. The wide range knowledge accumulated there, the inspiring atmosphere had its positive, while his patriotism in public and political life – under the communist autocracy – has its negative influence on the scientific career of this excellent researcher. For all this Gyula László never became a servile person of the communist regime and because of his talent and outstanding professional knowledge he was able not only to carry on his scientific work but reaching the highest level of it. He put his undergraduates on the way to like archaeology and moreover, throughout his popular science lectures and books also the whole nation. Béla Pósta’s legacy, the inwardness of the Transylvanian archaeological school was partly inherited through the activity of Gyula László, determining Hungarian archaeology even today.